

Horigheid

De vraag naar het ontstaan van de horigheid is niet gemakkelijk te beantwoorden, omdat bronnen over de vroegste periode ontbreken. Op het moment dat die bronnen wél aanwezig zijn, heeft de horigheid al veel van haar oorspronkelijke vorm verloren.

De geleerden zijn het er dan ook niet over eens of de horigheid stamt uit de Germaanse-, Saksische- dan wel Frankische tijd. Wel is duidelijk dat de horigheid altijd betrekking had op onvrijheid, zowel persoonlijke onvrijheid als onvrijheid in materieel opzicht. De horigen waren gebonden aan de boerderij, die eigendom was van iemand of een familie met uitgestrekte bezittingen, en mocht die niet vervreemden of bezwaren.

De horigheid zal ongetwijfeld ontstaan zijn uit een soort slavernij. Uit die onvrijen hebben zich later de horigen ontwikkeld die, met vele verplichtingen, vaak generaties lang verbonden waren aan een boerderij die eigendom was van hun hofheer. Deze hofheren waren grootgrondbezitters zoals de graaf van Goor, de bisschop van Utrecht, de kloosters in Sibculo en Albergen enz., later de provincie Overijssel.

De hof was het bestuurlijk centrum voor de horigen van waaruit controle plaats kon vinden op de verschillende te leveren prestaties en waar de verschuldigde agrarische producten konden worden ingeleverd. Voor de meeste Stokkumse hofhorige boerderijen was dat de Hof te Goor.

De horigen, die onder deze speciale rechtsband (“de echte”) leefden, moesten op de jaarlijkse hofdag verschijnen. Deze werd gehouden op Petrus en Paulus (29 september) onder de lindeboom bij de Hof op het Schildt in de stad Goor.

De verplichtingen van de horige boer jegens zijn hofheer waren in twee groepen te onderscheiden.

□ De vaste jaarlijkse verplichtingen: -de grondcijs, dat was de vergoeding (vaak in natura) voor het gebruik van de boerderij,- de hoofdcijns, dat was een soort erkenning van het horig zijn (“de placke leggen”) en de hand- en spandiensten.

□ De variabele lasten. Deze waren afhankelijk van bepaalde gebeurtenissen. Men kende de opvaart, erfwinning, versterf, vrijkoop en wederwissel.

Een nieuwe bewoner die hofhorige werd (in de echte treden), diende een vergoeding (“opvaart”) te betalen. Wilde men zich vrijmaken uit de echte, dan bestonden daarvoor twee mogelijkheden: de reeds vroeg verdwenen “wederwissel”, d.w.z. het tegen betaling omruilen met iemand die geen deelluitmaakte van de echte of de “vrijkoop”; hiervoor was na betaling van een bepaald bedrag geen toestemming vereist.

Overleed een hofhorige man zonder testament, dan was de hofheer gerechtigd tot het “versterf”, dat was het nemen van : “alle viervoetige beesten half, als Peerden, Koeyen, Ossen en Verkens, ende Silver en Gout ongemunt, Spek hangende in de wieme, buiten gesaey enz.” en de helft van de “weddeschath” (d.i. uitstaand geld).

De horige had hiertegen echter een belangrijk wapen. Gedurende zijn leven kon hij in een testament over al zijn goederen beschikken, zodat de heer hierop geen recht kon doen gelden. Hij moest zijn heer dan echter wel “kennen” door hem een bepaald bedrag te vermaken, het versterfgeld.

Het tijdig maken van een testament was voor een hofhorig man dus zeer belangrijk, vooral als hij al ziek was: “so sal die kranke Hofhorige Man also sterk zijn, dat hij hem selven kleden kan, zoals hij op eenen Hoogtijsdag te Kerken gaet, ende nemen een mes ofte byle in sijn hant, en gaen uit sijnen huise, ende houwen in een Boom, ofte Post, driemaal, in ‘t bijwesen sijns hofmeiers, met twee sijner huisgenoten.....”. Lukte dit allemaal op eigen kracht, dan werd hij bevoegd geacht tot het maken van zijn testament.

De opvolgend horige diende bij z'n aantreden "erfwinning" te betalen, zolang hij dat niet had gedaan kon hij de boerderij niet vererven. Hield een hofhorige boer zich niet aan de regels dan werd hij "belmundig" verklaard. De gehele boerderij inclusief geld en inventaris verviel dan aan de hofheer. De belmundige mocht dan wel tot z'n dood blijven wonen maar kon niets meer vererven. Echter ook deze belmundigheid kon afgekocht worden.

Omdat deze afdrachten, welke vastgelegd waren in hofwetten, niet verhoogd konden worden, vormden ze op den duur nauwelijks nog een last voor de hofhorigen, die, omdat de landbouw op een steeds hoger niveau kwam, gemakkelijk aan hun verplichtingen konden voldoen.

Voor de eigenaren was op den duur het bezit van een hofhorige boerderij nauwelijks nog economisch verantwoord.

De Stokkumse hofhorige boerderijen die dus grotendeels onder de Hof te Goor vielen, gingen omstreeks het jaar 1050 over in het bezit van de Bisschop van Utrecht. Omdat de Bisschop op den duur de strijd tegen de Geldersen niet aan kon, kreeg, zoals bekend, in 1528 Keizer Karel V het wereldlijk gezag in Overijssel en werd daardoor ook eigenaar van de bisschoppelijke boerderijen (domeingoederen). Tijdens dit bewind werden in 1546 de hofrechten uitvoerig beschreven. Dit zogenaamde hofrecht van Twente heeft onveranderd tot het einde der horigheid gegolden.

Na de afzwering van Karel's opvolger, Philips II, in de 80-jarige oorlog, vielen de domeingoederen toe aan de Provincie Overijssel. De Provincie kreeg toen niet alleen deze domeingoederen in eigendom maar ook de tijdens de opstand in beslag genomen Katholieke eigendommen.

Al direct na beëindiging van de 80-jarige oorlog deed de Provincie, omdat de opbrengsten zeer laag waren, pogingen om de domeingoederen te verkopen of om de jaarlijkse inkomsten in natura om te zetten in geldsbedragen. Dit ging echter niet door omdat de horigen zich daar fel tegen verzetten. Ook in het midden van de 18e eeuw werden, weer vruchteloos, dergelijke pogingen ondernomen.

In die tijd was van de oorspronkelijke onvrijheid van de horige boeren weinig overgebleven, terwijl anderzijds hun rechten en plichten nauwkeurig waren beschreven (Hofrecht 1546). De horigen werden toen al lang niet meer gezien als mensen van geringere sociale status dan de andere boeren. Hoewel ze nog steeds gebonden waren aan de hofregels ging dit niet ten koste van hun economische toestand. Juist integendeel: de horige erven waren vaak de grootste erven in de omgeving, terwijl de horigen zelf rijker waren dan de overige boeren. Niet zelden waren zij de geldverschaffers aan de boeren in de omgeving. Doordat op grond van het zogenaamde Anerbenrecht, waarbij aan één der kinderen, meestal de oudste zoon, het bedrijf ongedeeld moest worden overgedragen, de bedrijfsgrootte onaangetast bleef, kon men ten alle tijde verzekerd zijn van een redelijk grote en ondeelbare boerderij. Soms kon de bedrijfsgrootte aanmerkelijk worden uitgebreid door toepassing van het hofrecht van 1546 waarbij was bepaald dat land door een hofhorig persoon voor zichzelf aangekocht, moest worden vererfd op de volgende hofhorige op die boerderij.

Sedert het eind van de middeleeuwen was de positie van de horigen aanmerkelijk verbeterd. Hun rechten en verplichtingen waren tot in de kleinste details vastgelegd in hofwetten. Aldus waren gebruik en genot van de, door de horigen bewoonde en bebouwde, goederen volkomen gewaarborgd. Maar toch, geheel vrij waren ze niet. Zij bleven een hofheer houden en stonden in vrijheid niet op één lijn met de vrije boeren. Niet het betalen van een vergoeding voor het gebruik van de boerderij vormde het probleem, maar uiterlijkheden zoals het eenmaal per jaar moeten verschijnen op de hofdag.

De beide elementen, het gebruiksrecht van de grond en het recht om dit gebruiksrecht te doen vererven, werden veelal korthedshalve het bouwrecht en het erfrecht genoemd, aldus de hoofdinhoud vormend van het recht van de horige ten aanzien van de door hem bewoonde en bebouwde grond.

De inval van de Franse troepen in de winter van 1794 gaf het sein tot een omwenteling, die al lang in ons land had gesmeuld. En hoewel met de komst van de Fransen de horigheid werd afgeschaft, duurde het nog vele jaren van juridische strijd, voordat de verbintenis tussen de oorspronkelijke eigenaren en de bewoners van de hofhorige boerderijen zou worden ontbonden. Tegenover de ontbinding moest een financiële vergoeding komen te staan waarmee beide partijen zich zouden kunnen verenigen.

Al gedurende de 17e en 18e eeuw was het karakter van de horigheid zeer sterk gewijzigd en had het veel aan belang ingeboet. Dit afbrokkelingsproces, dat zich gedurende de Franse overheersing in versnelde mate had gemanifesteerd, zette zich na 1813 onverminderd voort. De overheid wist maar geen raad met de vraag welke schadevergoeding de gedupeerde eigenaren dienden te krijgen, wat nou eigenlijk de rechtspositie was van de voormalige horigen en welke prijs deze ex-horigen konden opbrengen om in het volle eigendom van de boerderij te komen.

Wat dit laatste betreft zat de tijd mee. Tengevolge van de stijging der graanprijzen gedurende de Franse overheersing kwamen er steeds meer geldmiddelen onder de boeren, waardoor betaling van aanzienlijke bedragen niet onoverkomenlijk meer was.

In 1819 werden bij wijze van proef tien hofhorige boerderijen bij openbare verkoop geveild. Als enige Markelose boerderij hoorde daar het erve de Boa in de Achterhoek bij, dat door de bewoner werd gekocht. Bij de volgende verkopen werd in eerste instantie getracht om in onderling overleg tussen Provincie en bewoner een bedrag vast te stellen voor de afkoop van het bouw- en erfrecht. Lukte dit niet, dan werd bij openbare verkoop de boerderij geveild.

In 1821 kwamen er dertig boerderijen onder de hamer, waaronder Wolbrink in Stokkum. Deze verkoop ging echter niet door. In 1829 gingen er 150 in de verkoop, waaronder in Stokkum Nijhuis, Leunk, Dijkink en Ikkink. In 1839 werd het Mensink, dat tien jaar eerder ook al verkocht was maar wat toen ongedaan werd gemaakt, verkocht aan S.J. Scheepers. Hetzelfde jaar kwamen Scholte in 't Hoff en Wolbrink weer in de verkoop, doch werden beide aangehouden; Scholte in 't Hoff tot 1840 toen de bewoner het kocht voor 6800 gulden, en Wolbrink tot 1841 toen het gekocht werd door T. Wolbrink en G.J. Modders voor 3200 gulden.

Dank zij de gunstige afkoopregelingen kon het merendeel van de voormalige horige bezitters de volle eigendom van de door hen bewoonde en bebouwde boerderijen verwerven. Hoewel achteraf voor enkelen van hen de financiële lasten toch te hoog bleken te zijn.

